

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ПРОПАГАНДИ РОСІЙСЬКОГО НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

СОЗАНСЬКИЙ Тарас Іванович - к.ю.н., професор, Перший проректор Львівського державного університету внутрішніх справ

ЯРЕМКО Галина Зіновіївна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP. 2023.1.9

У статті здійснено оцінку готовності Кримінального кодексу України до протидії пропаганді російського нацистського тоталітарного режиму. Актуальність такого аналізу обумовлена повномасштабним вторгненням Російської Федерації на терени України, ідеологічною основою якого є саме російський нацистський тоталітарний режим.

У дослідження обґрунтовано, що кримінально-правовий припис ст. 436-1 Кримінального кодексу України неуніверсальний, оскільки охоплює пропаганду не просто тоталітарного режиму як кримінальної протиправної ідеології, а саме комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, наслідки яких історично відчула на собі Українська держава.

Логічно виникає центральне питання розвідки - чи можна пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму кваліфікувати за ст. 436-1 КК України як такого, що "є нацистським за своєю суттю і практикою та ідеологічно наслідує націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим" (ч.2 ст. 2 Закону України від 22 травня 2022 року № 2265-IX).

Як результат визначено, що фактично окремі форми пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму охоплюються ст. 436-2 КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників), тоді як інші (публічне використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та (або) за кордоном) залишаються поза кримінально-правовим регулюванням.

У статті обґрунтовано необхідність доповнити ст. 436-1 КК України вказівкою на пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму. При цьому необхідність криміналізації пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму є злободенною не лише для України, а для всього цивілізованого світу.

Ключові слова: пропаганда, російський, нацистський, тоталітарний режим, злочин.

Постановка проблеми

Наша Українська держава проходила через історичні віхи, які залишали неправими сліди на національному генетичному рівні. Комуністичний (1919-1991 роки) та націонал-соціалістичний (нацистський) (1933-1945 роки) режими, які характеризувалися політикою державного терору, становили масштабну суспільну небезпеку для Українського народу, зокрема. Проте падіння таких режимів, на жаль, не вичерпує їх суспільної небезпеки. І питання не лише у відновленні історичної справедливості, повазі до пам'яті жертв цих режимів (на що вказано у ст. 3 Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" від 9 квітня 2015 року №

317-VIII [12]), а в засудженні ідеології, як такої, що несумісна з парадигмою основоположних прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Загальною декларацією прав людини.

А тому криміналізація у Розділі XX “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” Кримінального кодексу (далі – КК) України виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436¹) є соціально обумовленою та необхідною. Оскільки діяння, які спрямовані на поширення, пропаганду ідей таких тоталітарних режимів, несуть потенційну загрозу для безпеки людства.

Як ніколи гостро обґрунтованість криміналізації пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів стала очевидною з нападом Російської Федерації на Україну в 2014 році та із повномасштабним вторгненням держави-агресора на терени нашої держави 24 лютого 2022 року. Вочевидь, що тоталітарні ідеї комуністичного режиму, наступником якого є Російська Федерація, а також оновлені нацистські ідеї стали сприятливим ґрунтом для формування імперіалістичного тоталітарного світогляду Російської Федерації, так так званого рашизму.

Оцінку незлічимим злочинам, які вчиняються Російською Федерацією на території України, належить дати міжнародному трибуналу, неминучість створення якого очевидна [1]. Однак, на цьому етапі на національному рівні постає питання, як уже зараз протидіяти злочинному режиму Російської Федерації, який демонструє цілковиту зневагу до суверенітету та територіальної цілісності України та інших держав, злочини агресії, абсолютне недотримання законів та звичаїв війни, масштабне порушення прав людини, знищення Українського народу.

А тому **мета цієї статті** є оцінити готовність кримінального закону України протидіяти поширенню російського нацист-

ського тоталітарного режиму як злочинної ідеології.

Стан теоретичного дослідження

Слід відзначити, що питання кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів донедавна знаходили відображення лише в поодиноких працях науковців – Є.О. Письменського [7], А.М. Притули [8] та інших. Однак, така тема в останні роки стала прицільно вивчатися В.С. Лабою [4; 5]. А тому є обґрунтовані сподівання на всебічне дослідження такої злободенної на сьогодні теми, що є доктринальною запорукою ефективності правозастосування.

Виклад основних положень

Отож послідовно. У ст. 436¹ КК України передбачено фактично відповідальність за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Об’єднує такі режими вказівка на їх тоталітарний характер. Але перш ніж перейти до аналізу саме тоталітарного режиму, необхідно з’ясувати саме поняття режиму як теоретико-правової категорії.

Так, теоретики права вказують, що державний режим як категорія означає ступінь участі суспільства у здійсненні публічної влади та забезпеченні фундаментальних цінностей [6, с. 181]. При цьому як критерії для класифікації видів державних режимів виокремлюють такі:

- 1) роль прав людини в державно організованому суспільстві (ефективність інституційного механізму їх захисту та відновлення);
- 2) ступінь народовладдя (участі народу у здійсненні публічної влади);
- 3) ступінь забезпечення верховенства права;
- 4) ступінь відкритості публічної влади (свобода слова, підзвітність публічної влади перед суспільством);
- 5) ступінь запровадження законодавчих умов для активного громадянського суспільства (політичний та ідеологічний плюралізм) [6, с. 180].

Не потребує доведення, що ступінь вказаних вище показників при тоталітарному

режимі зведена нанівець. І, вочевидь, такий режим немає нічого спільного із верховенством права, громадянським суспільством, парадигмою прав і свобод людини і громадянина та іншими ціннісними установками, які стали фундаментом міжнародного правопорядку цивілізованих держав.

Сам же термін “тоталітарний” у словниках подається так - (*фр., від лат., весь, цілий*) пов’язаний з відверто терористичною диктатурою, фашистський [13]; що характеризується повним пануванням держави над усіма сторонами життя суспільства, знищенням демократичних свобод, відсутністю прав людини [3]. Своєю чергою, словник синонімів вказує на такі: недемократичний, неконституційний, однопартійний, комуністичний, фашистський, авторитарний [14].

З наведених трактувань стає очевидним, що тоталітарний режим є антиподом демократичного; вказує на тотальне (всціле) контролювання владою усіх сфер суспільних відносин; руйнування демократичних інститутів, нехтування правами людини.

Вочевидь, що цивілізовані держави не можуть допустити не те, що існування таких режимів, а навіть існування тоталітарного світогляду. Відтак і відповідні кримінально-правові приписи про заборону пропаганди тоталітарного режиму.

Частина 1 ст. 436¹ КК України, яка вказує, зокрема, на відповідальність за виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, не визначає ознак вказаних тоталітарних режимів. Відповідні істотні ознаки таких тоталітарних режимів можна виокремити з аналізу приписів частин 1 та 2 ст. 2 Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015 року № 317-VIII, а саме щодо обох режимів вказується, що такі є злочинними і такими, що здійснювали політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі:

- індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей,
- депортацій,
- катувань,
- використання примусової праці;
- інших форм масового фізичного терору,
- переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів (щодо нацистського режиму – лише з расових та етнічних мотивів),
- заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях,
- порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси;
- відсутністю політичного плюралізму [12].

Якщо спростити наведені ознаки, то стає очевидним, що тоталітарний режим є державною політикою залякування, яка характеризується абсолютним нехтуванням правами людини і громадянина. Тобто ідеологія, яка апіорі є протиправною. А тому криміналізація пропаганди такої є не просто соціально виваженою, а необхідною.

Втім, кримінально-правовий припис ст. 436¹ КК України неуніверсальний, оскільки охоплює пропаганду не просто тоталітарного режиму як кримінальної протиправної ідеології, а саме комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, наслідки яких історично відчула на собі Українська держава. Така неуніверсальність формулювання кримінально-правової заборони стає ще більш очевидною в умовах тих безчинств, які сьогодні чиняться Російською Федерацією на теренах України.

Важливою нормативно-правовою реакцією України стало прийняття 22 травня 2022 року Закону України “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» № 2265-IX (далі – Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX) [11]. У ч. 1 ст. 2 вказаного Закону України Російську Федерацію визнано державою-терористом, однією з цілей

політичного режиму якої є геноцид Українського народу, фізичне знищення, масові вбивства громадян України, вчинення міжнародних злочинів проти цивільного населення, використання заборонених методів війни, руйнування цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, штучне створення гуманітарної катастрофи в Україні або окремих її регіонах. Частина ж 2 цієї статті вказує, що політичний режим Російської Федерації **є нацистським за своєю суттю і практикою та ідеологічно наслідуює націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим** (виділено авторами: Т.С., Г.Я.).

Слідом, ч. 3 ст. 2 Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX вказує, що пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України забороняється. Попри таку пряму заборону вказаний Закон України змін до ст. 436¹ КК України не передбачає. Логічно виникає питання, чи можна пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму кваліфікувати за ст. 436¹ КК України як такого, що “є нацистським за своєю суттю і практикою та ідеологічно наслідуює націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим” (ч.2 ст. 2 Закону України від 22 травня 2022 року № 2265-IX)? Чи не призведе така кримінально-правова кваліфікація до забороненої в кримінальному праві аналогії?

Відповідь на ці запитання необхідно шукати в нормативних трактуваннях законів України, які спрямовані на протидію пропаганди тоталітарних режимів та застосовуються субсидіарно.

Так, п. 5 ст. 1 Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII вказує, що символіка націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму - символіка, що включає: символіку Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП); державний прапор нацистської Німеччини 1939-1945 років; державний герб нацистської Німеччини

1939-1945 років; найменування Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП); зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП); зображення гасел Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП), цитат осіб, які обіймали керівні посади в Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини (НСДАП), вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935-1945 роках [12].

Вочевидь, ідеться про націонал-соціалістичний (нацистський) режим Німеччини у відповідні роки. І той факт, що режим сучасної Російської Федерації за своєю суттю не відрізняється від фашистського режиму Німеччини, не дає підстав ототожнювати їх як ознаку складу кримінального правопорушення, визначеного в ст. 436¹ КК України. А тому слід констатувати, що ст. ст. 436¹ КК України не охоплює на сьогодні пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму.

Однак, Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції” від 3 березня 2022 року № 2110-IX КК України було доповнено ст. 436², яка передбачає відповідальність за одну із можливих форм пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, а саме виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників [9]. Те, що такі дії є однією із форм пропаганди впливає із п. 3 ст. 1 Закону України від 22 травня 2022 року № 2265-IX, яка до пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму відносить власне поширення інформації, спрямованої на підтримку або виправдання злочинного характеру діяльності Російської Федерації; публічне заперечення злочинного характеру збройної агресії Російської Федерації проти України. Однак, окрім таких дій, до пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму вказаним Законом віднесено також

публічне використання символіки воєнно-господарського режиму в Україні, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та (або) за кордоном.

Тобто фактично окремі форми пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму охоплюються ст. 436² КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників), тоді як інші (публічне використання символіки воєнного господарського режиму в Україні, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та (або) за кордоном) залишаються поза кримінально-правовим регулюванням.

Щоправда, у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо відповідальності за пропаганду російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку Російської Федерації як держави терориста» від 26 березня 2022 року № 7215 [10], відповідно до якого пропонується доповнити кримінальний закон України ст. 258⁶ КК про пропаганду російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку Російської Федерації як держави терориста.

Загалом, сама ідея необхідності криміналізації пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму заслуговує на схвалення та законодавче реагування. Однак, запропонована у проекті реалізація такої викликає важливі застереження. По-перше, в частині місця такої норми у структурі кримінального закону України. Вимоги системності однозначно диктують необхідність розміщення такої норми серед кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX Особливої частини КК України). По-друге, запропонована у проекті Закону України від 26 березня 2022 року № 7215 норма (ст. 258⁶) частково

дублює кримінально-правову заборону, визначену у ст. 436² КК України, чим самим створюватиме невиправдану конкуренцію норм.

А тому з метою кримінально-правової протидії пропаганді російському нацистському тоталітарному режиму видається доцільним доповнити вказівкою на пропаганду саме такого ст. 436¹ КК України.

Висновки

Узагальнюючи, слід констатувати, що на сьогодні пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму у формі виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників охоплюється ст. 436² КК України. Інші ж форми пропаганди (такі як публічне використання символіки воєнного господарського режиму в Україні, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та (або) за кордоном) потребують криміналізації шляхом внесення відповідних змін до ст. 436¹ КК України. При цьому варто наголосити, що необхідність криміналізації пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму є злободенною не лише для України, а для всього цивілізованого світу. Бо найстрашніші війни в історії людства - ті, які ведуться не за територію, а за ідеї [2].

Література

1. В ООН циркулює проект резолюції про створення міжнародного трибуналу для РФ - The Guardian. УНІАН (Інформаційне агентство): веб-сайт: URL: <https://www.unian.ua/world/v-oon-cirkulyuye-proekt-rezolyuciji-pro-stvorennja-mizhnarodnogo-tribunalu-dlya-rf-the-guardian-12067044.html> (дата звернення: 25.11.2022).

2. В'ятрович В. Що таке рашизм? UKRINFORM: веб-сайт: URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-ato/3492067-so-take-rasizm.html> дата звернення: 25.11.2022).

3. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови (Словopedia): веб-сайт: URL: <http://slovo.org.ua/>

ua/93/53410/1000676.html (дата звернення: 25.11.2022).

4. Лаба С.В. Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Право UA*. 2022. № 2. С.38-44.

5. Лаба С.В., Скрекля Л.І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. 2020. № 1. С.159-164.

6. Лемак В.В., Попович Т.П. Державний режим як теоретико-правова категорія (поняття, критерії для видової класифікації). *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 177-182.

7. Письменський Є. О. Проблема криміналізації публічного заперечення чи виправдання злочинів фашизму, пропаганди неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників (ст. 436-1 КК України) / Є. О. Письменський // Азовські правові читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 15 - 16 квітня 2015 року. - Бердянськ : ТОВ «Модем-1», 2015. - С. 91-95.

8. Притула А.М. Пропаганда – компонент гібридної війни: шляхи протидії засобами кримінального права. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 99–104.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції” від 3 березня 2022 року № 2110-IX. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2022).

10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо відповідальності за пропаганду російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку Російської Федерації як держави терориста: Проект Закону України від 26 березня 2022 року № 7215. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39285> (дата звернення: 25.11.2022).

11. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2022).

12. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2022).

13. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2022).

14. Словник іншомовних слів (Словopedia): веб-сайт. URL: <http://slovo.org.ua/36/53410/249404.html> (дата звернення: 25.11.2022).

15. Словник синонімів (Словopedia): веб-сайт. URL: <http://slovo.org.ua/41/53410/274241.html> (дата звернення: 25.11.2022).

16. Svyatoslav Laba. The object of propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С.146-150.

CRIMINAL-LEGAL OPPOSITION TO THE PROPAGANDA OF THE RUSSIAN NAZI TOTALITARIAN REGIME

The article assesses the readiness of the Criminal Code of Ukraine to counter the propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime. The relevance of such an analysis is due to the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the ideological basis of which is the Russian Nazi totalitarian regime.

The research substantiates that the criminal law prescription of Art. 436-1 of the Criminal Code of Ukraine is non-universal, as it covers the propaganda of not just the totalitarian regime as a criminal

illegal ideology, but rather the communist and Nazi totalitarian regimes, the consequences of which the Ukrainian state has historically felt.

Logically, the central question of intelligence arises - whether the propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime can be qualified under Art. 436-1 of the Criminal Code of Ukraine as something that "is Nazi in nature and practice and ideologically imitates the National Socialist (Nazi) totalitarian regime" (part 2 of Article 2 of the Law of Ukraine of May 22, 2022 No. 2265-IX).

As a result, it was determined that in fact certain forms of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime are covered by Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine (justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression

of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants), while others (public use of symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine, use, creation, distribution of products containing such symbols, in Ukraine and (or) abroad) remain outside criminal law regulation.

The article substantiates the need to supplement Art. 436-1 of the Criminal Code of Ukraine indicating the propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime. At the same time, the need to criminalize the propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime is topical not only for Ukraine, but for the entire civilized world.

Key words: propaganda, Russian, Nazi, totalitarian regime, crime.